

Niels Lorents Petersen – hans liv i arbejderbevægelsen

Af Hans-Norbert Lahme

I april 1870 kom buntmagersvenden Niels Lorents Petersen til København som udsending fra Internationalen. Han skulle skabe forbindelse til den spæde socialisme i Danmark. Hvem var N.L. Petersen egentlig? I denne artikel prøver universitetslektor, dr.phil. Hans-Norbert Lahme at besvare spørgsmålet. Ved gennemgang af det foreliggende, meget spredte kildemateriale følges den københavnske skomagersøns liv fra vugge til grav.

Den 25. juni 1894 døde i en ejendom på Nørrebro i København en over 80årig mand ved navn Niels Lorents Petersen. Som dødsårsag blev der konstateret en lungebetændelse¹, som den gamle havde pådraget sig straks efter, at han i foråret 1894 var kommet til København fra Genève i Svejts², hvor han havde været bosat i en årrække. Begravelsen fandt sted 1. juli på Assistens-kirkegård. Den afdøde fik en såkaldt »liniegrav«, hvilket var den billigste begravelsesform³. Omkostningerne til ligfærden blev udredt af N.L. Petersens familie, som af skifteretten havde fået tilkendt hans beskedne arv – lidt tøj, nogle bøger og først og fremmest et guldur – til dette formål⁴.

Begravelsen fandt sted i ubemærkethed. Kun den afdødes familie, som han havde boet hos under sit ophold i København, synes at have deltaget. I København var ingen åbenbart opmærksom på, at Niels Lorents Petersen en gang havde været og på en måde stadigvæk var noget af en berømt – han havde været en af den europæiske arbejderbevægelses pionerer; så vidt vides var han den sidste overlevende af dem, der siden begyndelsen af 1840'erne havde været med i proletariats befrielseskamp; han havde deltaget i den europæiske revolution i 1848, havde bidraget til at forberede kommunen i Paris, og var sidst, men ikke mindst, en af dem,

1. Jfr. begravelsesprotokollen for januar-juli 1894, nr 3948, Københavns Stadsarkiv.

2. Petersen til Fechner, 29.5. og 6.6. 1894, Kleine Korrespondenz, IISG.

3. Jfr. begravelsesprotokollen, anf. st.

4. Forsegings- og Registreringsprotokol, 1892-, 2. afd. H, Prot. 3B, nr 1172, Landsarkivet for Sjælland. – Se også A. Schöpp (N.L. Petersens nevø i København) til Fechner, 7.7. 1894, Kleine Korrespondenz.

der skabte forudsætningerne for, at den danske arbejderbevægelse kunne tage form.

Umiddelbart reagerede kun det tyske socialdemokrati på N.L. Petersens død. Den 17. og 19. juli 1894 bragtes i dagbladet »Vorwärts« og i ugebladet »Der Sozialdemokrat« to udførlige nekrologer, hvori pionerens liv og gerninger blev omtalt⁵. Det danske socialdemokrati kom den 19. juli med en kort meddelelse om N.L. Petersens død, denne var imidlertid et sammendrag af de to tyske nekrologer og indeholdt intet om den afdødes betydning for sit hjemlands socialdemokratiske bevægelse. Omkring halvanden måned senere, tilsyneladende efter at N.L. Petersens vigtige rolle for det danske parti var gået op for partilederne i København, blev det på Socialdemokratisk Forbunds forretningsudvalgsmøde besluttet at indsamle penge til en mindetavle til ære for partiveteranen⁶. Denne plan er dog aldrig kommet til udførelse; partiet, som står i et taknemmelighedsforhold til N.L. Petersen, har nærmest glemt ham fuldstændigt⁷. At få denne N.L. Petersen frem i lyset igen og at tildele ham den plads i den danske og internationale socialistiske bevægelses tilblivelseshistorie, som tilkommer ham, er den følgende skitses vigtigste opgave. Skitsens forfatter har intet imod, hvis nogen skulle kalde den den »mindetavle«, som hans eget parti er blevet ham skyldig.

Materialet, der ligger til grund for skitsen, blev fundet i forskellige europæiske arkiver og biblioteker og kan groft inddeles i fire kategorier:

1. Materiale, som kan betegnes som N.L. Petersens efterladte papirer. Det drejer sig her om hans dagbog fra 1884-1894 og om hans arbejds- og vandrebøger (det såkaldte »livret d'ouvrier«) fra 1836-1877. Dagbogen opbevares på »Institut für Marxismus-Leninismus« i Moskva⁸, medens vandrebøgerne befinder sig på »Internationaal Instituut voor Sociale Ge-

5. I nekrologen fra 17.7. 1894 er der indarbejdet en nekrolog fra N.L. Petersens partikammerater i Genève.

6. Forhandlingsprotokol for Socialdemokratisk Forbund, ABA.

7. Dog måske med undtagelse af Oluf Bertolt, som dedikerede ham nogle sider i: Pionerer. Mændene fra Halvfjerdsernes Arbejderbevægelse, København 1938, s. 27 ff.

8. En kopi findes på »Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED«, Berlin-DDR, denne fik jeg lov at se i foråret 1983. (Zentrales Parteiarchiv, Bestand Internationale Arbeiterassoziation, Sign. I 6/1/52 f., 1. del: Bl. 1-209, 2. del: Bl. 1-233 (fremover: dagbogen)). Denne dagbog har i øvrigt i mange år været eftersøgt for til sidst at blive deklareret som værende »tabt«. Jfr. f.eks. Erik Gamby, Skandinavien og håndværkerkommunismen, i: Marx i Danmark. Historiske Bidrag, København 1983, s. 15-64, her s. 25.

schiedenis« (IISG) i Amsterdam⁹. Begge disse kilder er formodentlig det materiale, som N.L. Petersen har efterladt i Genève under sit sidste ophold i København, og som han testamenterede til det tyske socialdemokrati, der indlemmede det i sit arkiv i Berlin¹⁰. Der har det antageligt ligget indtil 1933, hvorefter en del af det ad uransagelige veje havnede i Moskva¹¹, medens andet ad mere kendte veje nåede til Amsterdam.

2. Breve fra N.L. Petersen til andre, først og fremmest europæiske socialister. N.L. Petersen var en meget flittig brevsriver. Den største del af hans bevarede breve findes i Amsterdam-instituttets »Becker Nachlass« (d.v.s. den tyske socialist Joh. Ph. Beckers efterladte papirer), og i »Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv« (ABA) i København i O.C. Andersens arkiv. Det bør bemærkes, at der kun er bevaret et enkelt brev til N.L. Petersen¹².

3. Politirapporter og andet materiale fra officiel side, for det meste af fortrolig karakter. Dette materiale ligger spredt i forskellige europæiske arkiver. Vigtigst er Peter Vedels og Cosmos Bræstrups arkiver, begge i Rigsarkivet i København.

4. Samtidige aviser og skrifter, som bl.a. indeholder materiale om N.L. Petersen, men også digte, korrespondancer og artikler fra hans hånd.

For de nævnte kildegrupper gælder, at de ofte mere antyder end giver entydige svar. I andre tilfælde drejer det sig øjensynlig om rester af større korrespondancer eller beretninger. Dette hænger i høj grad sammen med, at en meget stor del af N.L. Petersens arbejde i og for arbejderbevægelsen foregik illegalt og med politiet i hælene. Derudover må det være begrænset, hvor meget materiale N.L. Petersen, som tilbragte det meste af sit liv som farende håndværkersvend, selv kan have bevaret¹³.

9. Det drejer sig i alt om 3 vandreboer, hvoraf den ældste blev udstedt den 18.7. 1836 i Brünn. Under denne dato findes der en henvisning til en ældre vandrebog, udstedt den 21.6. 1833 i København, som åbenbart ikke længere eksisterer. De tre overleverede vandreboer i: Nachlass Julius Motteler, IISG, Rep. 3038 (fremover: vandreboer).

10. I den ovennævnte svejtsiske nekrolog er der tale om, at N.L. Petersen foruden dagbogen skulle have efterladt sig en beretning om »sine oplevelser og gerninger på tysk«; jfr. Vorwärts, anf. st. Disse særskilte beretninger har jeg forgæves eftersøgt.

11. Hvordan en del af SPD's arkivmateriale sandsynligvis er havnet i Moskva, beskrives i: Hans-Norbert Lahme, Nyt om det gamle SPD-arkiv – Samlingen »Schulz« i Hamburg, i: Arbejderhistorie 18 (1982), s. 120 f.

12.. Weitling til N.L. Petersen, 26.2. 1856, i: Emil Kahler, Wilhelm Weitling. Seine Agitation und Lehre im geschichtlichen Zusammenhange dargestellt, Hottingen-Zürich 1887 (= Sozialdemokratische Bibliothek, bd XI), s. 74 f.

13. Det følgende bygger på min artikel: Niels Lorents Petersen: Eine Skizze seines Lebens in der Arbeiterbewegung, ca. s. 1-50, kommer i: International Review of Social History. – Jfr. desuden: Herwig Förder o.a. (ed.), Der Bund der Kommunisten. Dokumente und Materialien, bd 2, Berlin 1982, s. 543 ff., fodn. 336. (Fremover: BdK 2)

I

Der foreligger ikke mange oplysninger om N.L. Petersens barndom. Han blev født den 12. februar 1814 i København¹ i fattige kår², som søn af en skomager³. I kilderne skildres han som lille og lyshåret⁴, og ifølge et politisignalement var han pukkelrygget⁵. Det sidstnævnte tyder på, at han som barn, som så mange andre børn fra fattige forhold, havde haft engelsk syge. Dette understreges af, at hans ansigt på det eneste overleverede fotografi bærer tydelige rakitiske træk⁶. I 1828 blev N.L. Petersen konfirmeret og kom derefter i buntmagerlære hos Høppner i København.⁷ 1833, efter endt læretid, forlod han København og vandrede først til Helsingør, hvor han kun blev i kort tid for allerede i samme år at forlade Danmark. Via Randers drog han til Tyskland, hvor han indtil 1837 arbejdede hos forskellige mestre mange forskellige steder⁸. Det kan formodes, at han i disse år erhvervede sine tyske sprogkundskaber; selv om han aldrig lærte det helt korrekt, blev det tyske i årene fremover for N.L. Petersen det sprog, han fortrinsvis benyttede sig af. Således skrev han sin dagbog på tysk⁹, og naturligvis er den største del af hans breve skrevet på tysk. I 1837 gik han til Svejts, hvor han i nogle år vandrede omkring¹⁰. 1839 var han for en kort tid i Besançon, året efter i Mülhausen¹¹. Det er muligt, at han i disse første vandringsår fik kontakt med republikanske eller demokratisk sindede tyske håndværkere, som han

-
1. D(en) tyske reform(erede) Kirke (i København), Kirkebog. Landsarkivet for Sjælland: »Getaufte 1814« (nr 9). N.L. Petersen blev konfirmeret den 30.3. 1828. Jfr. anf. st., »Konfirmation 1828«.
 2. Dagbog, 24.5. 1885.
 3. Kirkebogen. anf. st.
 4. Jfr. Liebknecht til Engels, 27.2. 1873, i: Georg Eckert (ed.), Wilhelm Liebknecht. Briefwechsel mit deutschen Sozialdemokraten, bd 1 (1862-1878), Assen 1973, s. 450.
 5. Jfr. personbeskrivelsen i: Wermuth, Stieber, Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts. Im amtlichen Auftrage zur Benutzung der Polizei-Behörden der sämtlichen deutschen Bundesstaaten auf Grund der betreffenden gerichtlichen und polizeilichen Acten dargestellt von ... , Berlin 1854, s. 95. I (Dresdner) Vertrauliche Polizeimittheilungen, nr 48 fra 2.1. 1858 er der en anden, meget grov hentydning til N.L. Petersens rakitiske fysiognomi: her beskrives han som værende »einem Affen ähnlich sehend«.
 6. Fotografiet findes på ABA, samling N.L. Petersen. Denne »samling« indeholder dog meget lidt primært materiale.
 7. Jfr. Die Communisten-Verschwörungen ..., s. 95.
 8. Jfr. vandrebogen, passim.
 9. I hele dagbogen findes ialt kun tre korte notater på dansk.
 10. Jfr. vandrebogen, passim.
 11. Anf. st., passim.

mødte undervejs; muligvis stiftede han også bekendtskab med de første tyske arbejderorganisationer. Den vigtigste af disse tyske arbejderorganisationer var »De Retfærdiges Forbund« (»Bund der Gerechten«), som rådede over »menigheder« (»Gemeinden«, d.v.s. afdelinger) i England, Frankrig og Svejts og derudover havde enkelte »apostle« (d.v.s. agitatorer) i de tyske stater¹². Forbundsafdelingerne udgjorde dog kun mindre enheder i de større tyske håndværkerorganisationer, der i mange tilfælde endnu kun havde oplysende eller selskabelig karakter; i andre tilfælde havde disse organisationer demokratiske eller republikanske mål¹³. Menighederne var med andre ord foreninger i foreningerne, sammensat af de mest oplyste blandt de farende tyske håndværkere. I flere tilfælde var der knyttet såkaldte »Kostanstalten« til afdelingerne; disse var kooperative arbejderkantiner, der viste sig at være et vigtigt trækplaster i de Retfærdiges agitation, selv om de fleste af dem kun eksisterede i meget kort tid¹⁴. Den vigtigste skikkelse blandt de Retfærdige var afgjort den tyske skræddersvend Wilhelm Weitling, som i sine skrifter og med sin revolutionære propaganda forsøgte at forene den franske politiske og økonomiske kommunismes ideer til en helstøbt politisk teori. Hans ideer om pengenes afskaffelse, om fællesejendom, ophævelsen af de nationale grænser, menneskenes forbrødring og oprettelsen af et kommunistisk samfund vandt enorm udbredelse blandt de rejsende tyske håndværkere; hans hovedværk, »Garantien der Harmonie und Freiheit« (Vivis 1842) var i mange år ifølge Heinrich Heine »den tyske kommunismes katekismus«¹⁵. Med Weitling havde især de tyske svende, som opholdt sig i de større europæiske byer, fået en profet, der viste dem en vej ud af den sociale nød, som var forårsaget af befolkningstilvæksten og den begyndende industrialiseringsproces.

I årene 1841 til 1844 opholdt N.L. Petersen sig hovedsagelig i Lausanne¹⁶, hvor han, enten i 1841 eller 1842, blev medlem af den tyske arbejderforening¹⁷. Enten straks eller kort tid efter blev han apostel i De

12. Jfr. f.eks. Niels Finn Christiansen, *Fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig* (= *Socialismens Historie*, bd 1), s. 1. 1976, s. 58 f.

13. Jfr. Wolfgang Schieder, *Anfänge der deutschen Arbeiterbewegung. Die Auslandsvereine im Jahrzehnt nach der Julirevolution von 1830* (= *Industrielle Welt*, bd 4), Stuttgart 1963, s. 66 ff., s. 77 ff.

14. *Anf. st.*, s. 77 f.

15. Heinrich Heine, *Sämtliche Werke*, Leipzig 1890 ff., bd IV, s. 45.

16. *Vandrebog*, passim.

17. I et brev til O.C. Andersen fra 28.12. 1872, O.C. Andersen arkiv, daterer N.L. Petersen sin indmeldelse i Lausanne-foreningen til 1842. Anderledes i dagbogen, 3.6. 1891, hvor han nævner 1841 som året for sin indtræden.

Retfærdiges Forbunds store menighed i Lausanne. Der foreligger intet om de nærmere omstændigheder, der førte til den danske buntmager-svends indmeldelse i De Retfærdiges Forbund. Han hævdede selv nogle år senere, i et brev til Weitling, at det var læsningen af Lammenais »Paroles d'un croyant«, der i sin tid havde ført til, at han tilsluttede sig den socialistiske bevægelse¹⁸. Muligvis har danskeren Njals Schack, en møllebygger fra København, spillet en rolle. Denne mand havde, som andre svende fra de skandinaviske lande, der opholdt sig i Svejts, tilsluttet sig den tyske forening uden dog at være blevet medlem hos de Retfærdige¹⁹. Det vigtigste synes dog at have været N.L. Petersens personlige bekendtskab med Wilhelm Weitling, som i 1842 var kommet fra Paris til Lausanne for at forcere agitationen blandt de tyske svende i den vestlige del af Svejts²⁰. Der vides intet om, hvornår og under hvilken omstændighed N.L. Petersen og Weitling mødtes for første gang, men dette møde må betragtes som en af de vigtigste hændelser i danskerens liv.

Om N.L. Petersens aktiviteter som medlem af den tyske arbejderforening og som de Retfærdiges apostel foreligger kun spredte oplysninger, som er for brudstykkeagtige til at kunne sammenstykkes til et komplet billede. Men selv disse spredte oplysninger er i stand til at skildre den danske buntmager som en af de mest aktive medlemmer i arbejderforeningen og en af de ivrigste apostle blandt de Retfærdige i den vestlige del af Svejts. I håndværkerforeningen gjorde han sig bemærket som forfatter af nogle digte, der kunne bruges i den daglige politiske agitation. De blev offentliggjort i foreningens blad, »Der volkstümliche Handwerker«, som var det første tyske arbejderblad²¹. Hans »Kommunistenfresser-Lied« fra 1842 er et af de tidligste eksempler på proletarisk agitationslyrik. I dette digt gør N.L. Petersen ud fra en forskræmt og moralsk forarget bedsteborgers standpunkt op med kommunisterne og deres ligheds- og delingsidealer: Disse kommunister, hævder forfatteren, viger ikke tilbage for i deres kommunistiske samfund at ville dele alt imellem sig – også koner-

18. Således N.L. Petersen i en korrespondance i Weitlings New Yorker tidsskrift Republik der Arbeiter, 5. årg., nr 18 (29.4. 1854). – Det var selvfølgelig en af de mange tyske oversættelser af Lammenais værk, »Worte eines Gläubigen«, som N.L. Petersen havde læst.

19. Til Schack jfr. Otto Brugger, Geschichte der deutschen Handwerkersvereine in der Schweiz 1836-1843. Die Wirksamkeit Weitlings (1841-1843), Bern og Leipzig 1932, s. 43.

20. Jfr. Schieder, Anfänge ..., s. 75 f.

21. Se dertil dagbogen, 21.4.1892. »Der volkstümliche Handwerker«, som kom i et meget lille oplag og som ikke var trykt, men autograferet, findes ikke mere.

ne²²! Digtet, som er så vellykket og samtidig så tidløst, at det endnu i 1930 blev brugt af det svejtsiske socialdemokrati i den politiske agitation²³, slutter med en spydig opfordring til at jage kommunisterne ud af landet.

Som apostel var N.L. Petersen en af Weitlings nærmeste medarbejdere og derudover den blandt de Retfærdige, som stod ham personligt nærmest. Hans loyalitet over for den tyske arbejderprofet var ubetinget og han veg ikke tilbage for personlige ofre. Således nævnte Weitling i forordet til 3. oplag af »Garantien der Harmonie und Freiheit« udtrykkeligt »Petersen aus Kopenhagen« som en af dem, der i 1842 muliggjorde trykningen af værket, idet han aftog en stor del af nyoplagets 2.000 eksemplarer for selv at distribuere dem²⁴.

I efteråret 1842 begyndte Weitling at møde en del modgang blandt sine meningsfæller i De Retfærdiges Forbund; denne kulminerede i løbet af foråret 1843. Dels blev han bebrejdet, at han til tider yndede at opføre sig som en »kommunistisk pave«²⁵, dels var han begyndt at lancere nogle anarkistiske teorier, der bl.a. gik ud på at starte revolutionen ved, at arbejderne befriede forbryderne fra fængslerne; de frigivne kriminelle skulle så, ved at de blev lovet alle de rigdomme, som de kunne stjæle, udløse den sociale revolution, der ifølge Weitlings overbevisning ville blive fulgt op af hele folket og ville resultere i oprettelsen af det kommunistiske idealsamfund²⁶. Som mange andre gik N.L. Petersen imod denne »Diebstahlstheorie«, som han betegnede som »Irrungen«²⁷, og han forsøgte at tale Weitling til rette²⁸. I begyndelsen af 1843 mødte Weitling så megen modgang, at han flyttede til Zürich og en overgang overvejede helt at trække sig ud af De Retfærdiges Forbund²⁹. Det var vennen N.L.

22. Digtet er med angivelse af forfatterens navn og stedet for første offentliggørelse genoptrykt i Weitlings tidsskrift *Die junge Generation*. Erste Lieferung, Zweiter Jahrgang (Januar 1843). Weitling har i *Republik der Arbeiter* aftrykt en række digte, hvoraf mange minder om »Kommunistenfresser-Lied«. Mindst et af dem, men formodentlig mange flere, er skrevet af N.L. Petersen og tidligere offentliggjort i *Der volkstümliche Handwerker*. Jfr. *Republik der Arbeiter*, 2. årg., nr 5 (17.5. 1851), og dagbog, 21.4. 1892.

23. Jfr. *Rote Revue*, årg. 1930, s. 184 f.

24. Wilhelm Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit*. Neu herausgegeben von B. Kaufhold, Berlin 1955, s. 297.

25. Jfr. Herwig Förder o.a. (ed.), *Der Bund der Kommunisten. Dokumente und Materialien*, bd 1, Berlin 1970, Dok. 22 (fremover: BdK 1).

26. Jfr. Kahler, Weitling, s. 40 f.

27. Dagbog, 10.2. 1892.

28. Anf. st.

29. Brugger, *Handwerkervereine*, s. 146. Jfr. også Kahler, Weitling, især s. 45 ff.

Petersen, der gav ham nyt mod. Han skrev bl.a. til ham: »Livets forskellige forhold, omstændighederne, tiden forandrer meget. Giv derfor Dine brødre et eksempel, at intet kan ryste Dig, ikke engang det hårdeste slag, og gennem Dit eksempel, gennem Din udholdenhed skal vort mod befæstes. Endnu har Du kraft i Dig«³⁰.

I foråret 1843 rejste N.L. Petersen på opfordring af August Becker, en anden af Weitlings nærmeste medarbejdere, til Genève, hvor både arbejderforeningen og de Retfærdiges menighed var sygnet hen³¹. Det lykkedes for danskeren at genoprette arbejderforeningen og ligeledes at regenerere menigheden ved, at han aktiverede »12 Kernkommunisten, d.h. aus dem B(und)«³². Ved samme lejlighed tog han forbindelsen op til de svejtsiske arbejdere, der var begyndt at organisere sig i deres egne organisationer, de såkaldte »Grütli-Vereine«³³.

I juni 1843 blev Weitling fængslet og kort tid efter idømt en længere fængselsstraf. Begrundelsen var, at han i subscriptionsprospektet til sit nye værk, »Das Evangelium des armen Sünders«, havde brugt vendinger, som af gejstligheden i Zürich blev betegnet som blasfemi³⁴. Det var netop det, N.L. Petersen havde frygtet: »Jeg er meget spændt på det nye evangelium«, skrev han den 8. juni 1843 til Weitling, men, tilføjede han, »Du kan komme på kant med præsterne, de vil skråle op om faren for religionen«³⁵ ...« Og han fortsatte: »den hårdeste kamp, som dog må komme som noget uundgåeligt, skal nu stå igennem (og den består i) at tilintetgøre de religiøse fordomme(;) så længe mennesket endnu tror på himlen, kæmper det ikke på jorden, fordi det ikke vil stræbe efter (at opfylde) sin bestemmelse og ikke vil erkende sin ret.« Den i disse linier tilsyneladende ateisme er værd at lægge mærke til – den blev ved med at være en hjørnesten i N.L. Petersens personlige ideologi, men var absolut ikke typisk for de Retfærdige i Svejts, der hyldede en arkaisk pseudoreligiøs socialismeopfattelse³⁶.

30. Brevet citeres her i Erik Gambys oversættelse. Jfr. Gamby: Skandinavien og håndværkerkommunismen, s. 23 f. Den tyske originalversion i: BdK 1, Dok. 37.

31. Jfr. Sommer til Weitling, 7.5. 1843, i: anf. st., Dok. 39.

32. Anf. st.

33. N.L. Petersen til Weitling, 8.6. 1843, Staatsarchiv Zürich, P 239.1, Fasc. c, nr 4. Offentliggøres i: Lahme, Niels Lorents Petersen.

34. Jfr. Kahler, Weitling, s. 59 ff.

35. Petersen til Weitling, 8.6. 1843 (oversat fra tysk).

36. Se dertil den udførlige redegørelse for de Retfærdiges ideologi hos Jacques Grandjonc, Ideologische Auseinandersetzungen im »Bund der Gerechten«, in: Die frühsozialistischen Bünde in der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Vom »Bund der Gerechten« zum »Bund der Kommunisten« 1836-1847. Ein Tagungsbericht, Berlin 1975, s. 81-94, her s. 92 f.

Med Weitlings fængsling var den utopiske tyske håndværkerkommunismes tid ved at være forbi, og Weitling selv, N.L. Petersens idol, havde udspillet sin rolle som arbejderfører og -ideolog. Mens den europæiske revolution begyndte at kaste sine skygger forud, blev den tyske arbejderbevægelses kraftcentre flyttet fra Svejts til de økonomisk mere fremskredne områder, d.v.s. til Bruxelles, London og det tyske Rhinland, og samtidig begyndte Marx, Engels og Moses Hess at gøre sig gældende i organisationerne og som ideologer. Det lykkedes dog for N.L. Petersen at holde liv i de Retfærdiges menighed i Lausanne. I en øjenvideberetning fra sidst i 1840'erne beskrives det, hvordan han i 1844 sammen med den før omtalte August Becker forhindrede, at resterne af Lausanne-menigheden blev forenet med et par ikke-socialistiske arbejderforeninger af religiøs observans, de såkaldte »Stündler« og den såkaldte »Pfaffenverein«. Det hedder i denne beretning, at »Becker og Petersen modsatte sig unionsplanerne, fordi de ikke ville give afkald på de kommunistiske principper. Heri blev de støttet af deres tilhængere«³⁷. Da Becker i 1845 forlod Svejts, var af den gamle inderkreds omkring Weitling kun N.L. Petersen tilbage. Hans rejser i 1844, 45 og 46 til Zürich, Lyon og Paris, hvor der tidligere havde været store afdelinger af de Retfærdige³⁸, var sikkert forsøg på at holde resterne af disse menigheder i live. Det ser dog ikke ud til at være lykkedes for ham, lige så lidt som han havde succes med at vinde nye tilhænger for håndværkerkommunismen blandt de skandinaviske svende i deres forening i Zürich, som han besøgte i 1845-46: Her blev han simpelthen sat på porten på grund af »kommunistische Umtriebe«³⁹. Takket være N.L. Petersens indsats og åbenbart med ham som leder overlevede Lausanne-menigheden indtil tiden efter, at »Komunisternes Forbund« var blevet grundlagt.

37. Se Vinets beretning i: Ernst Barnikol, *Geschichte des religiösen und atheistischen Frühsozialismus. Nach der Darstellung August Beckers vom Jahre 1847*, 1. og 2. opl., Kiel 1932, s. 106 (oversat fra fransk).

38. Jfr. vandrebogen, passim.

39. Denne episode beskrives i *Die Communisten-Verschwörungen ...*, s. 95.

II

I 1846 grundlagde Marx i Bruxelles den »Kommunistiske Korrespondance-komité«, og i begyndelsen af 1847 meldte han og Engels sig ind i De Retfærdiges Forbund. I juni samme år blev der under Marx' og Engels' ledelse afholdt en kommunistisk kongres i London, og ved samme lejlighed blev det besluttet at reorganisere De Retfærdiges Forbund som »Kommunisternes Forbund« (»Bund der Kommunisten«). Det nye forbund havde »Kreise« og »Gemeinden« i mange europæiske byer. Mange af disse afdelinger, men langt fra alle, var tidligere menigheder af De Retfærdiges Forbund, som Kommunisternes Forbund prøvede at få omdannet til sine egne afdelinger. I sommeren 1847 sendte forbundscentrallen i London en udsending til Svejts. Vel vidende, at N.L. Petersen stadigvæk havde en stor indflydelse på de tidligere Retfærdige dér, skulle denne udsending sætte sig i forbindelse med ham¹. Han talte med danskeren, som indvilligede i, at Lausanne-afdelingen, men muligvis også andre svejtsiske afdelinger, blev omdannet til afdelinger af Kommunisternes Forbund. Udsendingen kunne melde tilbage: »Petersen ist gewonnen!«².

Fra oktober 1847 til maj 1848 opholdte N.L. Petersen sig i Bruxelles, hvor der i denne tid eksisterede en stor koloni af tyske håndværkere og emigranter³. Kilderne tier om formålet med dette hans første besøg i den belgiske hovedstad, men det kan tænkes, at det stod i forbindelse med reorganiseringen af De Retfærdiges Forbund som Kommunisternes Forbund. Det eneste, vi ved om dette ophold i Bruxelles, er, at han var medlem af den siden da berømte tyske arbejderforening, hvilket fremgår af en medlemsfortegnelse fra januar 1848⁴. N.L. Petersen figurerer på denne liste som nr 64, Marx som nr 14, Moses Hess som nr 45⁵. Det er muligt, at N.L. Petersen midlertidig forlod Bruxelles i november-december 1847 for at deltage i Kommunisternes anden kongres i London. I hvert fald findes hans navn – »Petersen aus Dänemark« – blandt dem, der underskrev en adresse, som den tyske arbejderforening i London (»Kommunistischer Arbeiterbildungsverein«) i december 1847 sendte til den liberale avis »Schweizer Tagsatzung« i Bern.⁶ At N.L. Petersen i begyn-

1. Jfr. BdK 1, dok. 160 (»Ansprache der Zentralbehörde des Bundes der Kommunisten an den Bund«, 14.9. 1847).

2. Anf. st.

3. Vandrebo.

4. BdK 1, dok. 191. Det drejer sig om den berømte »januarliste«.

5. Anf.st.

6. Anf. st., dok. 189.

delsen af 1848 også var øjenvidne til de revolutionære begivenheder i Bruxelles fremgår tydeligt af et brev til Joh. Ph. Becker og af et dagbogsnotat. Det drejer sig desværre kun om reminiscencer, som ikke giver oplysning om danskerens rolle under disse begivenheder. Den 15. maj 1875 skrev han til Becker: »Jeg var her (i Bruxelles) også anno 48(,) dengang holdt Marx, Engels, Hess og den røde Wolf(f) inclusive de belgiske storheder deres uafbrudte møder – det drejede sig om intet mindre end at jage svigersønnen bort som franskmændene havde gjort det med svigerfaderen. Men da (kong) Leopold så erklærede, at de kunne spare sig selv for disse besværligheder, han ville gå af sig selv, da skreg belgierne: 'leve vor gode konge', og sådan er det blevet indtil vore dage ...«⁷. I dagbogen hedder det om de samme begivenheder i et notat fra 1884: »Den 24. februar idag for 36 år siden i Bruxelles – februarrevolutionen i Paris – sikke erindringer. (...) Sammen med Marx, Engels, Hess og tre Wölffe, Kasematten, Rother og Schuster Wolf(f), hvem kan nævne alle de kendte og ukendte storheder fra anno 48«⁸. Selv om disse linier ikke kan give direkte oplysninger om N.L. Petersens aktiviteter under hans første ophold i Bruxelles, antyder de i det mindste, at han var tæt på begivenhederne, og at han spillede en vis rolle i Kommunisternes Forbund og i den tyske arbejderforening. Derudover mødte han under dette første ophold i Bruxelles den europæiske arbejderbevægelses vigtigste repræsentanter, foruden Marx og Engels også Moses Hess, som han sluttede et varigt venskab med⁹. Blandt de vigtige personligheder fra den belgiske arbejderbevægelse lærte han formentlig Brismée at kende¹⁰.

I maj 1848 forlod danskeren Bruxelles for at vandre nogle måneder i Svejts¹¹. Allerede i september samme år var han tilbage i den belgiske hovedstad, hvor han blev indtil maj næste år¹². Derefter rejste han til London, i september 1849 var han for en kort tid i Paris, så i Lyon,

7. Oversat fra tysk. Brevet offentliggøres delvis i: Lahme, Niels Lorents Petersen. Original i: Becker Nachlass, D II 604.

8. Oversat fra tysk; dagbog, 24.2. 1884. N.L. Petersen nævner i brevet de tre indehavere af navnet Wolff, alle tre kendte kommunister, ved deres øgenavne: Den »røde« var journalisten Ferdinand Wolff fra Köln, øgenavnet skyldes hans hårfarve. »Kasematten-Wolff« var Wilhelm W. fra Ternau i Schlesien; han fik sit øgenavn, fordi han i flere år havde siddet fængslet i de berygtede kasematter i Breslau. »Schuster« W. var en tysk skomagersvend. Især de to førstnævnte »Wölffe« spillede en stor rolle i den tyske arbejderforening i Bruxelles.

9. Jfr. N.L. Petersens brev til Sybille Hess, s.d., i: Carl Hirsch, Moritz Hess, i: Der arme Conrad. Illustrierter Kalender für das arbeitende Volk, Leipzig 1876, s. 86-71, her s. 71.

10. Jfr. nedenfor, s. 450.

11. Jfr. vandrebogen, passim.

12. Anf. st.

hvorefter han rejste tilbage til Paris efter fire uger for at blive der fra oktober 1849 til april 1850¹³. Derefter var han en kort tid i Bern, i september 1850 var han igen i Paris, for at vende tilbage til Bruxelles i oktober 1850¹⁴. Her blev han indtil juni 1851¹⁵. Det kan antages, at N.L. Petersens hektiske rejseaktiviteter i disse år stod i forbindelse med den kommunistiske bevægelses reorganisering. Det er nemlig påfaldende, at hans rejser bevægede sig imellem den europæiske arbejderbevægelses forskellige centre. Den kendsgerning, at han som regel om vinteren blev et sted, for at gå på vandring i sommermånederne tyder på, at han brugte vinteren til at tjene penge for at kunne rejse omkring som agitator om sommeren.

I efteråret 1850 havde Kommunisternes Forbund delt sig i to fraktioner. I betragtning af den europæiske revolutions nederlag og et mærkbart økonomisk opsving i industricentrene var Marx og Engels nået til den erkendelse, at en ny revolutionær bølge ikke kunne forventes inden for den nærmeste fremtid, og at den kommunistiske bevægelse derfor måtte udarbejde en ny taktik. Først og fremmest skulle kommunisterne manifestere sig som en selvstændig politisk kraft side om side med den borgerlige og småborgerlig-demokratiske opposition. I modsætning dertil satsede den anden fraktion, det såkaldte »Sonderbund« omkring August Willich og Karl Schapper, på en snarlig genopblussen af revolutionen, hvor reaktionen kunne nedkæmpes med militære midler. Willich-Schapper-fraktionen havde sit centrum i London, medens Marx-Engels-fraktionens centrum var blevet flyttet fra London til Köln¹⁶.

Kilderne tyder på, at N.L. Petersen allerede i efteråret 1850 tilsluttede sig Willich og Schapper. Ifølge en politikilde fungerede han endda som leder af Willich-Schapper-fraktionens afdeling i Bruxelles¹⁷. Det ser ud, som om den danske buntmager reorganiserede resterne af den tyske arbejderforening i Bruxelles som afdeling af Willich-Schapper-fraktionen straks efter, at den gamle tyske forening var blevet opløst af det belgiske politi i september 1850¹⁸. Under N.L. Petersens ledelse blev menigheden i Bruxelles formentlig den største afdeling i den såkaldte »Sonderbund«. I de tyske politiakter findes afskrifterne af tre breve fra N.L. Petersen til

13. Anf. st.

14. Anf. st.

15. Anf. st.

16. Jfr. f.eks. BdK 1, s. 45 ff.

17. Wermuth til Bræstrup, 12.7. 1852, Bræstrups arkiv, pakke 6.

18. Jfr. BdK 2, s. 543.

forbundsledelsen i London¹⁹, hvori Bruxelles-menigheden bl.a. distance-
rer sig fra Marx og Engels. N.L. Petersen bedyrer i det første brev (fra
19. januar 1851) over for forbundsledelsen, at der ikke eksisterer nogen-
somhelst forbindelse mellem de tyske kommunister i Bruxelles og Marx
og Engels. Dette var åbenbart noget, som centralen i London satte stor
pris på²⁰. I det andet brev (fra 16. februar 1851) opgiver N.L. Petersen,
formentlig igen på en forespørgsel fra London, Bruxelles-menighedens
størrelse til 40 personer. Ifølge brevet er medlem nr 40 Otto Schio, et
navnkundigt medlem fra Kommunisternes Forbund²¹. I det tredje brev
(fra 2. april 1851) beretter N.L. Petersen om Marx-tilhænger Karl
Blind og om Karl Grün, som var tilhænger af den såkaldte »sande so-
cialisme« (»wahrer Sozialismus«)²². De var begge to i Bruxelles samtidig
med N.L. Petersen, som kunne berette, at de levede helt isoleret uden
forbindelse til de tyske flygtninge i Bruxelles. Åbenbart var forbundsle-
delsen i London bekymret over, at de to mænd kunne vinde indflydelse
på de tyske kommunister i Bruxelles.

Der vides intet om motiverne for N.L. Petersens tilslutning til Willich-
Schapper-fraktionen. Det er dog muligt, at det hænger sammen med hans
venskab med Weitling, som han ifølge Löh, et af medlemmerne af for-
bundsafdelingen i Bruxelles, stadigvæk »forgudede«²³, men som af Marx,
bl.a. under diskussionerne i »korrespondance-komiteen«, havde fået en
slem medfart²⁴. Det kan tænkes, at N.L. Petersen havde søgt tilslutning
til Willich og Schapper på grund af en efterhånden indgroet modvilje

19. Disse breve udgjorde sammen med en række andre aktstykker det såkaldte »arkiv Dietz«. Det var aktstykker, som en preussisk politispion havde stjålet hos Oswald Dietz, der var en af de ledende i Willich-Schapper-fraktionens centrum i London. Jfr. Karl Bittel (ed.), *Der Kommunistenprozess zu Köln 1852 im Spiegel der zeitgenössischen Presse*, Berlin 1955, s. 95. Brevene blev brugt som bevismateriale under den berygtede sag imod kommunisterne.

20. Dette og de to andre breve aftrykkes i Lahme, Niels Lorents Petersen. Originalerne i: Staatsarchiv Potsdam, Rep. 30 Berlin C, Lit. L. Nr 228 (Best. Nr 11373), Bl. 7-7R. – Det første brev blev læst op under kommunistisagen i Köln i 1852. Jfr. Bittel, *Der Kommunistenprozess*, s. 101.

21. Ifølge *Die Communisten-Verschörungen* ..., s. 112, blev Schio i juni 1852 fængslet, fordi politiet var blevet opmærksom på hans rolle i Bruxelles-foreningen igennem N.L. Petersens brev.

22. Karl Blind var jurist og en overgang en af Marx' varmeste tilhængere. Sidst i 1850'erne blev han nationalliberal. – Karl Grün var tilhænger af en romantisk socialreformerende skole, der fik betegnelsen »den sande« eller »den filosofiske« socialisme. Marx og Engels har polemiseret hårdt imod denne skole, bl.a. i »Det Kommunistiske Manifest.«

23. Jfr. Löh's brev til Steingens, 29.4. 1851, Staatsarchiv Potsdam, Rep. 30 Berlin C, Tit. 94, Lit. 208 b, bd XIII.

24. Jfr. Kahler, Weitling, s. 72 f.

mod Marx, som han også senere gav udtryk for²⁵. Et andet motiv kan have været, at danskeren med baggrund i Weitlings revolutionære »voluntaristiske« teorier ideologisk har stået Willich-Schapper-fraktionen nærmere end Marx-Engels-fraktionen, der hyldede en mere nøgtern opfattelse af de revolutionære muligheder.

I juli 1851 forlod N.L. Petersen Bruxelles for som delegeret at deltage i Willich-Schapper-fraktionens kongres, som fandt sted i juli måned i London²⁶. Den 2. august rejste han fra London til Paris bl.a. med det formål at overbringe kongres-brochuren »Die Forderungen des Volkes im Augenblicke der Revolution« til Pariser-menigheden²⁷. Selv om Kommunisternes Forbund kort tid efter blev opløst, ser det ud til at danskeren i en tid forsøgte at holde sammen på resterne af »Sonderbund«-menigheden i Paris. Ifølge en politikilde skal han dér endnu i 1853 have virket som »præsident for Kommunist-komiteén«²⁸. Der mangler dog yderligere oplysninger om denne organisation.

III

Kommunist-komiteén i Paris, formentlig Willich-Schapper-fraktionens rester, var foreløbig den sidste organisation, som N.L. Petersen kunne virke i. I løbet af 1850'erne forsvandt de proletariske organisationer, d.v.s. de blev enten knust af den politiske reaktion, eller også opløste de sig selv. Dette gælder både for Kommunisternes Forbund, som blev opløst i 1852, som for Willichs og Schappers »Sonderbund«, hvis tilhængere i 1853 måtte erkende, at den revolutionære bølge, som de havde ventet

25. Jfr. nedenfor, s. 441.

26. Til dateringen af hans ophold i London jfr. vandrebogen, desuden: Die Communisten-Verschwörungen ..., s. 95.

27. Se Georg Eckert, Aus den Korrespondenzen des Kommunistenbundes (Fraktion Willich-Schapper), i: Archiv für Sozialgeschichte V (1965), s. 273-318, her s. 288 f.

28. Die Communisten-Verschwörungen ..., s. 95. – I Bræstrups arkiv, pakke 20, findes der en stikkerberetning (udateret, ekspederet af Bræstrup den 16.5. 1855), hvori der er tale om en »Petersen ouvrier pelletier natif de Schleswig-Holstein«. Denne mand betegnes som chef for et hemmeligt selskab »La Scandinavia« i Paris, som skulle være blevet grundlagt af nogle professorer fra København og Dorpat. Dette hemmelige selskab, som skulle have panskandinaviske mål, var ifølge beretningen blevet forenet med resterne af fraktionen Willich-Schapper i Paris. Dette lyder meget fantasifuldt for ikke at sige utroværdigt. N.L. Petersen kan man vanskeligt forestille sig som chef for det skildrede foretagende, og det må være et spørgsmål, om politistikkeren ikke har rodet en del ting sammen. Der kan også være tale om en anden Petersen, idet navnet ikke just hører til de sjældne.

på, udeblev. For N.L. Petersen betød dette, at han, som siden 1841 eller 42 havde tilhørt alle vigtige proletariske organisationer af tyske arbejdere og håndværkere, for første gang i sit liv var uden organisatorisk hjemsted. Af denne grund har disse år formentlig betydet et dybt brud i hans liv. Betragtes disse år kun ud fra hans vandreboers begrænsede perspektiv adskiller de sig dog ikke fra 1830'erne, 40'erne, 60'erne eller 70'erne, som ligeledes dokumenteres dér: N.L. Petersen var »på valsen«, han slog sig ned nogle måneder her, nogle måneder dér for at arbejde i sit fag som buntmagersvend. Som han gjorde det, vandrede tusindvis af håndværkersvende igennem Europa – 1850'erne var svendevandringernes storhedstid. Undersøger man N.L. Petersens vandreboer lidt nærmere ser man dog, at hans vandring fulgte et bestemt mønster: For det første undgik han at komme ind på det tyske forbunds og det danske kongeriges territorier; dette kan forklares med, at han siden kommunist-processen i Köln i 1852 var kommet i politiets søgelys, hvilket havde givet sig udslag i, at Wermuth og Stieber havde ofret en hel side i deres »kommunist-kartotek« på ham¹; danskeren var formentlig også klar over, at politidirektør Cosmos Bræstrup i København var orienteret om hans virke og sikkert gerne havde talt et par ord med ham. Derudover har N.L. Petersen sikkert været vidende om, at det siden 1835 (og op til 1862) var forbudt for danske håndværkersvende at opholde sig på steder i udlandet, hvor arbejderforeninger tolereredes², og dette var præcis, hvad han havde gjort lige siden, han forlod sit hjemland. For det andet besøgte N.L. Petersen under sine vandring først i 1850'erne næsten udelukkende steder, hvor han havde været aktiv i arbejderbevægelsens tjeneste, eller hvor der før havde været arbejderforeninger: Disse steder var først og fremmest Genève, Lausanne, Zürich, Bruxelles, Paris og London. Det må antages, at det næppe var nostalgisk længsel efter svundne tider, der fik ham til at besøge arbejderbevægelsens tidligere højborg, men formentlig ønsket om at genfinde tidligere meningsfæller og om mulig genopbygge organisationerne.

På nær brevafskrifterne i Dietz-arkivet er der ikke overleveret N.L. Petersen-breve fra 1850'erne. Fra 1850'erne er dog det førnævnte overlevere brevs til ham; som anført er det et brev fra Wilhelm Weitling³. Selv

1. Die Communisten-Verschwörungen ..., s. 95.

2. Villads Christensen, København i Kristian den ottendes og Frederik den syvendes Tid 1840-1857, 1912, s. 273 f.

3. 26.2. 1856, i: Kahler, Weitling, s. 74 f.

om brevets indhold er uden interesse viser det⁴, at forbindelsen mellem den tidligere arbejderprofet og hans trofaste »apostel« ikke var afbrudt, selv om den førstnævnte var flyttet til USA. I samme retning peger en række korrespondancer, som N.L. Petersen skrev i årene 1853, 54 og 55 til Weitlings amerikanske blad »Republik der Arbeiter«. I disse korrespondancer beskriver danskeren sine indtryk under vandringerne igenem arbejderbevægelsens tidligere højborg i Frankrig og Svejts⁵. Korrespondancerne skildrer de politiske forhold i de forskellige svejtsiske kantonen og i Paris; de indeholder både »storpoltiske« betragtninger og lokalpolitisk stof, men også beretninger om den politiske reaktion, f.eks. om de berygtede Wermuth og Stiebers virke⁶. Desuden beretter de om tidligere meningsfæller, der var udvandret (f.eks. August Becker, Ewerbeck og Willich)⁷, og dem, som N.L. Petersen møder igen under sine vandringer (f.eks. svenskeren Oebohm og Krell)⁸. Som den røde tråd går betragtningerne om arbejderbevægelsen, som N.L. Petersen genfinder i en sørgelig tilstand, gennem disse korrespondancer. Kun i Zürich finder han tilstande, som han beskriver positivt: Dér eksisterer endda, eller: igen, en »Kommunistenverein«⁹.

I August 1857 afbrød N.L. Petersen sine flereårige vandringer gennem Svejts og Frankrig. Den 13. august fik han i Paris udstedt et visum til en rejse til New York¹⁰, og få dage senere forlod han Europa¹¹. Kilderne tier næsten fuldstændig om denne rejse til Amerika. Således vides der så godt som intet om, hvem han kom sammen med under opholdet i New York. Det er sandsynligt, at han mødte sin gamle ven Weitling og andre veteraner fra arbejderbevægelsens tidlige år, som var udvandret til New York. Det eneste sikre vi ved er, at N.L. Petersen i New York levede meget fattigt¹², og at han havde kontakter til veteranen fra 1848, Gustav Stru-

4. Weitling skriver i dette brev om sine pseudovidenskabelige astronomiske opdagelser.

5. 4. årg., nr 34, 35 og 43 (20. og 27.8., 22.10. 1853); 5. årg., nr 18 og 26 (29.4. og 24.6. 1854); 6. årg., nr 3 (17.5. 1855).

6. 4. årg., nr 35.

7. 5. årg., nr 18.

8. 5. årg., nr 26.

9. Anf. st.

10. Jfr. vandrebo.

11. Bl. 1-6, 1. del i N.L. Petersens dagbøger indeholder digte. Et af dem indledes med sætningen: »Skrevet under en rejse til New York den 1. september 1857, den 13. dag på oceanet.« (Oversat fra tysk)

12. Dette fremgår af et af de ovennævnte digte, hvori der bl.a. tales om langvarig arbejdsløshed i New York.

ve¹³. N.L. Petersens hjemrejse må have fundet sted i løbet af sommeren 1858, da han i september blev observeret i Bruxelles, som det hedder »von London kommend«¹⁴. I en politiberetning hedder det endvidere, at danskeren nu gik Struves ærinde, og at hans egentlige mål var Tyskland¹⁵. I virkeligheden tilbragte han vinteren 1858-59 i Bruxelles¹⁶.

I foråret 1859 var han igen i London; i maj deltog han i et af den tyske arbejderforenings møder¹⁷, og kort efter skrev han en lille artikelserie til avisen »Das Volk«, der udkom i London¹⁸. I august 1859 var han igen i Bruxelles, hvor han forgæves forsøgte at organisere tyske arbejdere, formentlig tidligere medlemmer af den tyske forening, som var blevet dér. Derefter rejste han videre til Paris, hvor han bortset fra enkelte korte rejser blev boende indtil kort tid før kommuneoprøret.

IV

På grund af det store antal N.L. Petersen-breve, der opbevares i Joh. Ph. Beckers og Moses Hess' arkiver i Amsterdam, er 1860erne de bedst dokumenterede år i den danske buntmagers liv¹. Som nævnt ovenfor kendte han og Hess hinanden siden 1847; Becker og N.L. Petersen lærte formentlig først i 1840erne hinanden at kende.

13. Jfr. stikkerberetningen nr. 2 fra 15.12. 1858 i Peter Vedels arkiv. Denne beretning var skrevet af Edgar Bauer og stilet til Bræstrup, som også honorerede den og Bauers mange andre indberetninger. Jfr. Troels Dahlerup, *Der Clown*. Londonagentens indberetninger om den tyske emigration 1852-61, i: *Festskrift til Johan Hvidtfeldt på halvfjerdsårsdagen 12. december 1978*, 1978 s. 65-83.

14. (Dresdner) vertrauliche Polizeimittheilungen, nr. 60 fra 20.12. 1858. Jfr. også anf. st., nr. 48 fra 2.11. 1858.

15. Anf. st. Jfr. også Körner til Bræstrup. 20.10. 1858, i: Bræstrups arkiv, pakke 6.

16. Således i Edgar Bauers beretning, anf. st.

17. *Das Volk*, nr 4 fra 28.5. 1859.

18. Det drejer sig om artiklerne »Der Communismus in unserer Zeit« i nr. 6 fra 11.6. 1859, og om »Arbeiterstimmen«. *Feierstunden eines Arbeiters*, i: Nr. 8, 9, 10, 12 og 16 fra 25.6., 2. og 23.7. og 20.8. 1859. N.L. Petersen gør i disse artikler op med classesamarbejde.

19. Jfr. N.L. Petersen til Becker, 15.5. 1875, anf. st.

1. N.L. Petersens breve til Moses Hess er for de flestes vedkommende udgivet af Edmund Silberner, i: Moses Hess. *Briefwechsel*, 's Gravenhage 1959 (= *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der deutschen und österreichischen Arbeiterbewegung*, bd 2). Til N.L. Petersens venskab med både Moses Hess og hans kone Sybille jfr. også af s. forf.: Moses Hess, *Geschichte seines Lebens*, Leiden 1966, passim.

I 1860'erne fik den europæiske arbejderbevægelse et vældigt opsving. Uden at komme nærmere ind på dette skal der mindes om, at den »Internationale Arbejderassociation« (IAA) blev grundlagt i London i 1864, og at »Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein« (ADAV) året før var trådt ind på den politiske scene; 1869 blev »Sozialdemokratische Arbeiterpartei« (SDAP, »Eisenacherne«) holdt over dåben. De førstnævnte to organisationer var i 1860'erne en slags koordinatsystem, hvori socialistiske tyske arbejderes organisatoriske og politiske arbejde måtte bevæge sig, uanset om dette arbejde foregik i de tyske stater eller, som det var tilfældet for N.L. Petersen i den franske hovedstad, der stadigvæk var et yndet mål for tyske håndværkervandring. Her eksisterede der et tysk »foreningsliv« i sin mest kendte fremtoningsform, nemlig som »Gesang-« og »Turnvereine«, desuden en række tyske værtshuse og spiserestauranter, hvor håndværkere og arbejdere mødtes. Der var med andre ord ideelle betingelser for N.L. Petersen og andre socialistiske agitatorer, selv om det franske politi holdt et vågent øje med socialisterne i Paris.

Om sine første forsøg på at agitere blandt de tyske svende i Paris skrev N.L. Petersen i begyndelsen af 1864 til vennen Becker: »Den lille verden Paris er så fattig på politisk liv, at man her egentlig ikke lever, men bare vegeterer«². Disse linier viser mere end den socialistiske veterans utålmodighed og hans længsel efter »at komme i gang«; det viser sig også i linierne, at arbejderbevægelsen var blevet det vigtigste indhold i den efterhånden halvtredsårige danske socialists liv: Uden »politisk liv« lever mennesket ikke, det bare »vegeterer«. I samme brev meddelte N.L. Petersen endvidere: »Vi har gjort en del forsøg på at få de herværende tyskere til det ene og det andet. Jeg tror dog, at vi dertil har for megen tørst og for lidt tålmodighed.« Tilsyneladende forblev danskeren og hans politiske venner – iblandt dem Victor Schily, en veteran fra Kommunisternes Forbund³ – ikke helt uberørt af det tyske værtshusmiljø i Paris, hvori deres agitatoriske fremstød foregik.

I løbet af anden halvdel af 1860'erne blev N.L. Petersens agitatoriske arbejde dog kronet med succes. Han var i mellemtiden blevet indvalgt i

2. Citeret efter: Götz Langkau, Die deutsche Sektion in Paris, i: International Review of Social History, Vol. XVII (1972), s. 103-150, her s. 107 (oversat fra tysk). (Tidsskriftet citeres fremover IRSH).

3. Anf. st.

IAA's generallråd⁴, og foruden ham var der på dette tidspunkt mindst to andre tidligere medlemmer i Kommunisternes Forbund og generallråds-medlemmer i Paris, nemlig den førnævnte Schily og Kaub⁵. Ydermere kom der i 1867 med den unge ungarske guldsmed Leo Frankel, senere Pariserkommunens arbejdsminister, en mand til Paris, som hurtigt profilerede sig som en af arbejderbevægelsens intelligenteste politiske repræsentanter⁶. Leo Frankel hørte med til N.L. Petersens nære vennekreds; ifølge et notat i hans dagbog skal Frankel endda have hævdet, at det var danskeren, der vandt ham for arbejderbevægelsen⁷. Det er tænkeligt, at N.L. Petersen »indførte« Frankel i arbejderbevægelsen⁸. Kaub, Schily og Frankel synes at have givet N.L. Petersen den fornødne støtte til at kunne få succes med sit arbejde blandt de tyske arbejdere og svende i Paris.

Selv om danskeren var medlem af IAA's generallråd, var hans politiske »trosbekendelse« lassalleansk⁹, og, som det fremgår af et brev til vennen Moses Hess, var hans modvilje mod Marx med årene ikke blevet ringere¹⁰. Modviljen mod Marx var så stærk, at N.L. Petersens venskabelige forhold til Joh. Ph. Becker en overgang blev temmelig køligt, forårsaget af Beckers stillingtagen for Marx¹¹.

4. I IAA-generallrådsmødet fra 29.11. 1864 hedder det: »The following were then added to the Council: Mr. D. Cornelius ... and Mr. Petersen«, »on the motion of Mr. Eccarius«. The General Council of the First International, Minutes, bd 1 (1864-1866), Moskva og London s. d., s. 51. En »P. Petersen« hører til dem, der underskrev adresserne til Lincoln og Johnson (anf. st., s. 295). Personfortegnelsen i samme bind gør denne »P.« til »Peter Petersen« (anf. st., s. 446). En P. eller Peter Petersen kendes ikke fra IAA's ledende personligheder. Jeg er af den opfattelse, at der her og på mødet den 9.11. 1864 er tale om N.L. Petersen. Denne formodning underbygges også af Eccarius' adfærd på generallrådsmødet den 12.4. 1870: Hans intervention til gavn for N.L. Petersen minder stærkt om hans stillingtagen for ham den 29.11. 1864 (jfr. nedenfor, s.444). Det kan næppe antages, at der ved siden af N.L. Petersen var endnu en mand af samme navn i IAA's generallråd, som Eccarius var lige venligsinde overfor. N.L. Petersen og Eccarius har formodentlig kendt hinanden fra den tyske arbejderforening i London.

5. Langkau, Die deutsche Sektion, s. 105.

6. Magda Aranyossi, Leo Frankel, Berlin 1957, s. 12 f.

7. N.L. Petersen til Fechner, 13. og 17.7. 1889. Dette og et andet brev til Fechner udgør bl. 7-35 i dagbogens 2. del. N.L. Petersen skrev disse breve i Paris, hvor han opholdt sig under den internationale kongres i 1889. Ved denne lejlighed genså han Frankel.

8. Der foreligger ingen oplysninger om motiverne for Frankels indtræden i arbejderbevægelsen. Jfr. Aranyossi, Leo Frankel, s. 12.

9. Jfr. N.L. Petersen til Becker, s. d. (april 1868): »Som bekendt tilhører jeg lassalleanerne«. (Oversat fra tysk). Aftrykt som dok. III i: Hans-Norbert Lahme, Zur Vorgeschichte der dänischen IAA-Sektion, i: IRSH, Vol. XIX (1974), s. 54-72.

10. N.L. Petersen til Hess, 16.9. (1865), i: Silberner, Hess, Briefwechsel, s. 503.

11. Anf. st.

I 1867 kunne der for første gang skimtes noget, der mindede om organisatoriske strukturer i N.L. Petersens omgangskreds i Paris. Han mødtes regelmæssig en gang om ugen med ca. 12 til 40 politiske venner i et foreningslokale i Paris¹², og under N.L. Petersens ledelse kom der et foreningsliv i gang, som lignede andre tyske lassalleanistiske organisationers til punkt og prikke: Man organiserede søndagsudflugter, festligheder i anledning af Lassalles dødsdag, »Abendunterhaltungen«, dillettanteater og foredrag¹³. Denne form for proletarisk gemytlighed var dog kun den ene side af de tyske socialisters foreningsliv i Paris – den anden side var deres udadvendte aktiviteter, som viste sig for første gang i deres solidaritetsaktioner under broncearbejdernes og skræddersvendenes strejker (i hhv. Frankrig og Paris) i begyndelsen af 1867¹⁴. I en preussisk politiberetning hedder det om disse strejker, at de blev ledet af »lassalleanerne« omkring N.L. Petersen i Paris, og at danskeren handlede i overensstemmelse med IAA-generalrådet i London; det hedder endvidere i samme beretning, at »L. Petersen« var trådt i forbindelse med en række førende tyske lassalleanere, med det erklærede formål at udvide strejkerne til Tyskland¹⁵. Interessant i denne beretning er, at den antyder en forbindelse mellem de parisiske lassalleanere og IAA's generalråd i London. I centrum for denne forbindelse stod åbenbart N.L. Petersen. Beretningen er ydermere interessant, fordi den dokumenterer de parisiske lassalleaneres udadvendte aktiviteter: Ved disse drejede det sig om praktisk-internationalistiske solidaritetsaktioner, som også ved andre lejligheder kom til udtryk, f.eks. under bygningsarbejdernes strejke i 1868 i Genève og under de svejtsiske forårsstrejker et år senere. Disse solidaritetsaktioner kom i gang på N.L. Petersens initiativ og under hans ledelse. Som det fremgår af et brev til Joh. Ph. Becker indbefattede de først og fremmest pengeindsamlinger blandt de tyske arbejdere i Paris til fordel for de strejkende¹⁶. I aktionerne udviskedes de tyske partistridigheders

12. Jfr. Langkau, *Die deutsche Sektion*, s. 108 f.

13. Anf. st, s. 109. – Et eksempel på en anden tysk udenlandsorganisation, der var stærkt påvirket af lassalleanismen og som dyrkede lignende former for proletarisk gemytlighed var den tyske socialdemokratiske forening i København. Se: Hans-Norbert Lahme, *Der deutsche social-demokratische Arbeiterverein in Kopenhagen und die dänische Arbeiterbewegung*, i: IRSH, Vol. XXI (1976), s. 240.-255, passim.

14. Jfr. dertil Irina A. Bach o.a. (ed.), *Die Erste Internationale 1864-1870*, del 1, Moskva 1981, s. 328 f.

15. En afskrift af denne beretning, hvis original er gået tabt, findes i: Sammlung Alfred Schulz, bd 8 (1863-1890), Bestand Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein, Hamburger Bibliothek für Sozialgeschichte und Arbeiterbewegung, Hamborg.

16. N.L. Petersen til Becker, 30.3. 1869, Becker Nachlass, D II 593. Aftrykt i: Lahme, Niels Lorents Petersen.

ideologiske grænser. Som N.L. Petersen en gang i 1868 skrev til Joh. Ph. Becker, havde han selv ud fra principielle overvejelser aldrig kunnet se en »egentlig forskel imellem disse to retninger«¹⁷. Med andre ord: Den praktiske politiks nødvendigheder havde åbenbart korrigeret de ideologiske uoverensstemmelser, som for en praktiker som N.L. Petersen formentlig aldrig havde været særlig store. I det hele taget synes N.L. Petersens og hans venners lassalleanisme først og fremmest at have været gældende for organisationens indadvendte aktiviteter, d.v.s. den var i højere grad »stil« end »dogme«.

Dette forklarer også den tilsyneladende lethed, ved hjælp af hvilken lassalleaneren N.L. Petersen ved årsskiftet 1869-70, formentlig på foranledning af Frankel, løsnede sine forbindelser til ADAV's ledelse i Berlin¹⁸. For at citere Frankel nedlagde han »sit hverv som tillidsmand« for ADAV i Paris¹⁹, og omtrent samtidig med dette indstillede han sit virke som korrespondent for »Der Social-Demokrat«, ADAV's blad, som han havde varetaget både i 1868 og i 1869²⁰. Årsagerne til dette brud med ADAV vides der intet konkret om, men det kan tænkes, at de skal søges i de hårde interne tyske partistridigheder²¹. I hvert fald gav N.L. Petersens brud med ADAV Frankel grønt lys for hans siden først i 1870 erklærede mål at grundlægge en tysk IAA-sektion i Paris²², hvis sekretær han, Frankel, blev²³. Resultatet var, at N.L. Petersen – og sammen med ham en stor del af »hans« lassalleanere, som også blev kaldt for »la section Petersé«²⁴ – reorganiserede sig i den tyske IAA-sektion²⁵. Den danske buntmager var en af dem, der underskrev den nye tyske sektion's første offentlige manifest, protestadressen imod den franske socialist Varlins fængsling²⁶.

Den tyske sektion blev tilintetgjort, da de tyske statsborgere på grund af den tysk-franske krig blev udvist fra Frankrig i september 1870²⁷. Enkelte sektionsmedlemmer blev dog i Paris krigen over og kæmpede sammen med det franske proletariat på Pariserkommunens barrikader,

17. N.L. Petersen til Becker, s. d. (april 1868), anf. st.

18. Dertil se Langkau, Die deutsche Sektion, s. 119 f.

19. Anf. st., s. 119.

20. Anf. st., passim.

21. Anf. st., s. 120.

22. Anf. st., s. 118.

23. Anf. st.

24. Anf. st., s. 116.

25. Anf. st., s. 122.

26. Anf. st., dok. I.

27. Jfr. Silberner, Moses Hess, Geschichte ..., s. 642 f.

heriblandt Frankel²⁸. N.L. Petersen havde dog ikke selv lejlighed til at opleve sektionens endeligt, fordi han allerede i foråret 1870 havde forladt Paris.

V

Efter ialt 35 års fravær betrødte N.L. Petersen i april 1868 for første gang dansk jord igen¹. Af hvilken grund han først nu kom til Danmark igen, vides ikke, men det hænger måske sammen med politidirektør Cosmos Bræstrups afgang kort tid før², hvilket N.L. Petersen formentlig har været orienteret om. Selv om han var kommet til København for at besøge sin familie,³ kunne denne arbejderbevægelsens veteran ikke lade være med at forsøge at agitere for den socialistiske bevægelse. I 1860'erne eksisterede der i Danmark endnu ikke nogen socialistisk organisation, dog fandtes der i København siden sidst i 1840'erne enkelte liberale arbejderforeninger⁴. Forretningsføreren for den mest progressive af disse foreninger, »Kjøbenhavns Arbejderforening«, var folketingsmand Reinhold Jensen, som siden 1866 havde dyrket kontakter til IAA; bl.a. havde han abonneret på »Der Vorbote«, som var den tysksprogede Genève IAA-sektions blad, og han havde derudover gjort sig bemærket ved, at han i 1867 havde sendt et pengebeløb til støtte for IAA-kongressen i Lausanne⁵. Under sit ophold i København kom N.L. Petersen i tanke om, at han havde læst om disse kontakter i »Der Vorbote«, og han skrev derfor et brev til vennen Becker i Genève, hvori han bad om »de herværende internationales« adresse⁶. Becker meddelte N.L. Petersen Reinhold Jensens adresse, hvorpå de to mænd ialt mødtes to gange. Ved det andet møde var der ud over R. Jensen og N.L. Petersen andre mænd til stede, hvoraf de to var med til at grundlægge den danske IAA-sektion⁷.

28. Jfr. Langkau, Die deutsche Sektion, passim.

1. Jfr. dagbog, 13.1. 1885.

2. Carl Aage Redlich, I lovens navn. Københavns politi gennem tiderne, bd 2, København 1982, s. 196.

3. Jfr. Willy Markvad, Arbejderforeninger i Danmark 1848-1871, i: Årbog for Arbejderbevægelsens historie 1 (1971), d. 7-47.

4. Se Lahme, Zur Vorgeschichte, s. 58ff. .

5. Anf. st., s. 58 ff.

6. Anf. st., Dok. III.

7. Anf. st., s. 63 og Dok. IV.

I april 1870 var N.L. Petersen igen i København, denne gang dog ikke som »privatmand«, men som generalrådets officielle udsending. Den 5. april 1870 havde han været til stede ved generalrådsmødet i London, hvor han var blevet betroet den opgave at tage til sin fødeby for at »establish sections or correspondences«⁸, da IAA's kontakter med Danmark i mellemtiden var sovet ind⁹.

En uges tid efter dette møde i generalrådet fik Jung, et af medlemmerne, betænkeligheder ved, at man havde sendt N.L. Petersen af sted. I protokollen hedder det, at »Cit. Jung thought, that a little more caution should be used in the future in giving credentials than had been used in the case of Citizen Petersen.« Årsagen til Jungs mistro var formodentlig N.L. Petersens ledende rolle hos de tyske lassalleanere i Paris og muligvis også hans omgang med Moses Hess, som ikke stod på god fod med Marx og Engels. Med en henvisning til, at »cit. Petersen was an old adherent of the Socialist Party« og til nødvendigheden af at etablere kontakter med Danmark, ryddede Eccarius disse forbehold af vejen¹⁰.

Protokollen fra generalrådsmødet den 26. april 1870 har registreret et brev fra København til Jung, hvori N.L. Petersen fortæller om sin mission i København. Det hedder i dette brev bl.a., »I går aftes (d.v.s. den 21. april 1870, brevet er dateret d. 22.) har den første sammenkomst af 9 socialister fundet sted her, den første sammenkomst af den slags, som overhovedet har fundet sted, siden Danmark blev et kongerige. For at lægge grunden til en sektion ... (...) Jeg behøver ikke at forklare Dem, at her navnlig al begyndelse er vanskelig ...« N.L. Petersen bebuder et nyt møde »næste tirsdag« og beder om at få tilsendt propagandamateriale, fordi, selv om han »ved mundtlige redegørelser om Internationales udstrækning, virksomhed, betydning o.s.v. efter evne og med den bedste vilje (har) givet oplysning«, »noget skriftligt (ville) være mere værdifuldt«¹¹.

På generalrådsmødet den 26. april 1870 blev N.L. Petersens brev fra København fejret som »the foundation of a Democratic Society which might become a section of the International«¹², hvilket der dog endnu

8. The General Council of the First International, Minutes, bd. III (1868-1870), s. 223.

9. Lahme, Zur Vorgeschichte, d. 64.

10. Minutes, bd. III, s. 225.

11. Dette brev, som første gang blev aftrykt i: Gustav Jacckh, Die Internationale. Eine Denkschrift zur vierzigjährigen Gründung der Internationalen Arbeiter-Assoziation, Leipzig 1904, s. 229 f., nytrykkes i: Lahme, Niels Lorents Petersen. Citatet stammer fra Oluf Bertolts oversættelse af brevet i: Pionerer, s. 28 f.

12. Minutes, bd. III, anf. st.

ikke kunne være tale om. Alligevel var det lykkedes for N.L. Petersen at bane vejen for den socialistiske danske arbejderbevægelse, der et år senere, den 15. oktober 1871 blev grundlagt som den danske IAA-sektion. Selv om denne danske IAA-sektion blev opløst allerede i maj 1872, nåede den at blive IAA's største enkeltsektion¹³. Ganske vist hørte Louis Pio, der grundlagde sektionen, ikke med til kredsen af de »9 Socialister«, som N.L. Petersen havde holdt møde med den 21. april 1870¹⁴; men nogle af de mænd, som Pio kunne støtte sig til, og som senere spillede en stor rolle i den danske arbejderbevægelse, havde været med både i 1868 og i 1870: Det var med sikkerhed O.C. Andersen og V. Holm, som havde været med begge gange, derudover A. Mundberg og muligvis også E.W. Klein, T.S. Pihl og Christian Hørdum. Til disse mænd stødte Pio så en gang i begyndelsen af året 1871, da de allerede, som anbefalet af N.L. Petersen, var gået i gang med at planlægge en dansk IAA-sektion.

VI

I modsætning til sine oprindelige planer rejste N.L. Petersen ikke fra København tilbage til Paris, men til London¹. Den tysk-franske krig oplevede han på afstand, og det samme gælder kommuneoprøret. Kilderne giver ingen oplysninger om, hvad han foretog sig i London under dette ophold, ud over at han havde nogen samkvem med Engels². I april 1872 var han så igen i Paris³, hvor han så godt det kunne lade sig gøre forsøgte at genetablere kontakterne til de meningsfæller, som enten var blevet i Paris under krigen, eller som kort tid efter kom tilbage.

Fra den tidligere tyske IAA-sektion kunne han glæde sig over et gensyn med medlemmerne Schily og Bachruch⁴, og også Moses Hess hørte igen til hans omgangskreds i Paris⁵. En ny ven var tyskeren Carl Hirsch, en tilhænger af Eisenacher-partiet, som kom til Paris tidligt i 1870'erne⁶.

13. Ang. tallene se Emil Helms, *Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark*, Leipzig 1907, s. 32 f.

14. Jfr. Lahme, *Zur Vorgeschichte*, s. 67.

1. N.L. Petersen til Becker, 8.11. 1870 og 23.2. 1871, Becker Nachlass, D II 595 f.

2. Liebknecht til Engels, 27.2. 1873, i: Liebknecht, Briefwechsel, anf. st.

3. N.L. Petersen til O.C. Andersen, 15.4. 1872 O.C. Andersens arkiv,

4. Langkau, *Die deutsche Sektion*, Dok. X.

5. Silberner, Moses Hess, *Geschichte ...* s. 634.

6. Karl Hirsch til Liebknecht, i: Liebknecht, Briefwechsel, s. 458 f.

Det ser ud til, at danskeren i disse år definitivt tog stilling i de tyske partistridigheder: han blev Eisenachernes mand. Dette fremgår tydeligt af en bemærkning af Wilhelm Liebknecht til Engels: »Petersen, som du nok kender fra London, er nu helt på vores side«⁷.

Det fremgår dog af kilderne, at det i første halvdel af 1870'erne ikke så meget var den tyske som den danske arbejderbevægelse, N.L. Petersen engagerede sig i. Dette kan forklares med, at den franske hovedstad i årene umiddelbart efter den tysk-franske krig og kommuneoprøret næppe var det mest egnede sted til socialistisk agitation blandt tyske arbejdere og håndværkere, hvilket havde været danskerens livsindhold siden 1840'erne; derudover må det være forståeligt nok, at han nu, hvor der i hans hjemland fandtes en socialistisk bevægelse, som han havde været en af fødselshjælperne til, engagerede sig i den, og hans breve til O.C. Andersen i København beretter da også om hans engagement for hjemlandets socialistiske bevægelse.

N.L. Petersen fortæller i disse breve om sit forsøg på at vinde de danske håndværkere og arbejdere i Paris for den danske arbejderbevægelse⁸; om sit besvær med at finde en korrespondent i Paris for Danmarks socialistiske presse, et hverv, som han en overgang selv var nødt til at varetage⁹; og om sine pengeindsamlinger til støtte for Pio, Brix og Geleff¹⁰.

Denne agitationsform var ikke forskellig fra den, som N.L. Petersen havde dyrket siden 1841/1842, men det kneb dog med resultaterne: Flere gange klagede han til O.C. Andersen over landsmændenes søvnighed, over deres manglende interesse for den socialistiske bevægelse og over, at de i stedet for at studere »Social-Demokraten« hellere ville læse »Berlingske Tidende« og spille skak¹¹. Han var heller ikke glad for, at hans landsmænd viste hans planer om at grundlægge en slags dansk eller skandinavisk socialistisk udenlandsorganisation i Paris (formentlig i stil med den parisiske tyske IAA-sektion) den kolde skulder¹².

I foråret kom N.L. Petersen igen til Bruxelles, hvor han sidst havde været i 1859¹³. I den belgiske hovedstad gjorde han den ubehagelige

7. Liebknecht til Engels, 23.2. 1873, anf. st. (oversat fra tysk).

8. Jfr. f.eks. N.L. Petersen til O.C. Andersen, 28.12. 1872, O.C. Andersen arkiv.

9. Anf. st.

10. N.L. Petersen til O.C. Andersen, 4.12. 1872, O.C. Andersens arkiv.

11. F.eks. N.L. Petersen til O.C. Andersen, 28.12. 1872, anf. st.

12. Anf. st.

13. Jfr. N.L. Petersen til Becker, 15.5. 1875, anf. st.

erfaring at blive kaldt til forhør hos politiet, hvilket han dog slap godt fra. Åbenbart forelå der ikke noget imod ham¹⁴. I Bruxelles genså han nogle tidligere medlemmer fra den tyske arbejderforening¹⁵ og blev på foranledning af de Paepe og Brismée optaget som medlem i den belgiske IAA-sektion¹⁶. I begyndelsen af juni rejste han til Antwerpen, hvorfra han tog skibet til København. Der mødte han bl.a. Pio, Brix og Geleff, som lige havde fået amnesti. Om hans indtryk af den unge danske arbejderbevægelse skrev han bl.a. til de Paepe: »Jeg må tilstå, det marcherer godt, jeg kunne næsten sige meget godt ... selvom der også dér, som overalt findes en del personlige stridigheder og fejl«¹⁷. Dette var en positiv bedømmelse, der dog indeholdt visse forbehold; og den ændrede sig brat til det negative, da det rygtedes, at Pio og Geleff var rejst til USA i slutningen af marts 1877. I et brev til O.C. Andersen beskriver N.L. Petersen især sine negative indtryk af Louis Pio, som han havde mødt i 1875. Det ser heri ud som om det forbehold, han havde givet udtryk for i sit brev til de Paepe, først og fremmest var møntet på Pio. Han skrev bl.a.: »Hvorledes det endogså er – Pios og Geleffs socialistiske bane er afsluttet i henseende til arbejderbevægelsen i hjemmet ... Lykke på rejsen – men de kan let blive skuffet i deres forventninger ... Førere af en arbejderbevægelse i hvilket som helst land i Europa, og hvis navne er bekendt i alle lande ... som har opvakt den socialistiske bevægelse – løber eller rejser ikke bort til Amerika ... Farvel de eksisterer ikke mere for os ... Men ... vil den socialistiske bevægelse i hjemmet gå sin gang ... eller er den standset eller ødelagt for det, at disse to mænd er rejst til Amerika (Jeg?) vil håbe det første ... Jeg var ofte den modsatte mening som ham (Pio) – (for) at nævne: religionen og udvandringen – jeg tror at Pio yndede ikke gerne modsigelser – I min første samtale med ham i hjemmet kort efter udladelser af fængslet – kom hans religiøse eller overjordiske fantasier til syne – han mente nemlig (at) menneskene følte undertiden længsel efter at beskæftige dem med det overjordiske med ånde verdenen så omtrent forstod jeg dette som egentligt for mig som materialistisk-praktisk socialist var uforståeligt – Jeg var (af) den modsatte mening – og det har jo sildigere også vist sig, thi han har erklæret når han skulle vælge religion synes han om katolicismen bedre end om protestantismen (.) og hans sidste tale

14. N.L. Petersen til Becker, 18.5. 1875, Becker Nachlass, D II 607.

15. N.L. Petersen til Becker, 5.6. 1875, Becker Nachlass, D II 608.

16. Hubert Wouters, Documenten betreffende de Geschiedenis der Arbeiderbeweging ten tijde van de le internationale (1866-1880), 1. del, Löwen-Paris 1970, s. 850 f.

17. N.L. Petersen til César de Paepe, 21.6. 1875, samling N.L. Petersen, ABA. Aftrykkes i: Lahme, Niels Lorents Petersen (oversat fra tysk).

som tildels var rettet imod fritænkerne vidner om at han ikke tror *frit* ...»¹⁸.

Dette var en meget negativ skildring af Louis Pio, som, så vidt det kan ses, ikke findes andre steder i denne form. Pio var ifølge N.L. Petersen en sekterer, og dette var noget, der formodentlig mindede ham om Weitling, som i en situation, der kunne ligne Pios efter Gimle-kongressen i 1876, ligeledes havde udviklet pseudo-religiøse forestillinger¹⁹. For veteranen N.L. Petersen var dette noget, som stod i et skrigende misforhold til hans mening om, hvordan en arbejderfører burde opføre sig.

Pios og Geleffs flugt til Amerika bevirkede, at N.L. Petersen ikke længere hverken var interesseret eller engageret i hjemlandets arbejderbevægelse. Åbenbart var han personligt skuffet over det, som hændte i marts 1877. I brevene til Becker og O.C. Andersen findes der nu kun spotske og hånske bemærkninger om Danmarks socialistiske bevægelse²⁰. Han synes under sine nu regelmæssige ophold i København ikke at have mødt de mænd, der efter 1877 gik i gang med en støt og rolig genopbygning af den danske arbejderbevægelse. Hans manglende interesse for den danske arbejderbevægelse var dog ikke ensbetydende med, at han fuldstændig trak sig tilbage fra socialismen.

VII

Årene fra ca. 1880 til 1894, det sidste halvandet årti i N.L. Petersen liv, var historisk set den periode, hvori de nationale arbejderpartier etablerede sig som proletariske masseorganisationer med voksende apparater. For den danske veteran N.L. Petersen var dette ensbetydende med, at hans organisatoriske omverden blev underkastet en radikal forandring: Den lille, overskuelige og tit konspirativt arbejdende organisation, hvori han havde hørt hjemme i efterhånden mange år, og hvori han havde oplevet det, som kan kaldes hans »politiske socialisation«, var et fænomen, der hørte fortiden til. Som det i det følgende vil kunne ses, faldt det N.L. Petersen svært at finde sig til rette i de nye masseorganisationer.

I modsætning dertil havde N.L. Petersens »borgerlige eksistens« ikke

18. N.L. Petersen til O.C. Andersen, 27.3. 1877, O.C. Andersens arkiv. Aftrykt i: Hans-Norbert Lahme, Niels Lorents Petersen og den danske arbejderbevægelse, i: Årbog for arbejderbevægelsens historie 4 (1974), s. 89-110, her s. 106 ff. I citatet blev skrive- og stavfejlene rettede, og ortografien moderniseret. Originalens diktation er bibeholdt.

19. Jfr. Kahler, Weitling, s. 59 ff. og passim.

20. Jfr. f.eks. N.L. Petersen til Becker, Becker Nachlass, D II 618.

forandret sig siden 1840'erne. Han var – og det blev han ved med at være – en vandrende håndværkersvend, som drog igennem Europa og tog arbejde og ophold i forskellige byer og hos forskellige mestre. Bruxelles, Paris, London, Genève, Lausanne og København var blandt hans talrige opholdssteder de vigtigste i de sidste ca. 15 år af hans liv¹.

I disse år synes N.L. Petersen at være blevet noget ensom, hvilket formentlig skyldes, at vennerne fra den europæiske socialismes »første generation«, for så vidt de ikke allerede var udvandret i 1840'erne og 50'erne, døde en efter en. Moses Hess døde i foråret 1875², i november samme år døde Schily, vennen fra den tyske IAA-sektion i Paris³; 1886 døde Becker⁴. Andre tidligere meningsfæller var, som N.L. Petersen lejlighedsvis kunne konstatere, faldet fra⁵.

På denne måde blev veteranen N.L. Petersen efterhånden til en slags »overlevende« fra den tyske kommunismes barndomsår. Den kendsgerning, at han på sin halvfjerdsårs fødselsdag begyndte at føre en dagbog, som han først og fremmest benyttede til at beskrive sine helt personlige refleksioner i, er formentlig et udtryk for hans ensomhedsfølelse⁶.

I årene fra ca. 1880 til 1894 har N.L. Petersen, så vidt det kan ses i kilderne, ikke deltaget aktivt i organisatorisk eller agitatorisk arbejde. I slutningen af 1870'erne fandt han et kortvarigt politisk tilhørssted i den socialistiske koloni i Paris, hvis internationale atmosfære sikkert var efter hans smag. Til hans omgangskreds i disse år hørte også von Vollmar⁷. I juli 1880 blev han, under meget nedværdigende omstændigheder, udvist af den franske hovedstad: Den efterhånden femogtredsårige buntmagersvend blev arresteret ved højlys dag, medens han sad og udførte noget arbejde, sat i fængsel og forhørt i flere dage. Derefter blev han i håndjern bragt til den svejtsiske grænse, hvor det lykkedes ham at slippe over sammen med en ung russisk meningsfælle, der havde lidt samme skæbne⁸.

Efter denne ubehagelige oplevelse slog N.L. Petersen sig ned i Genève i nærheden af den gamle ven Joh. Ph. Becker, og blev medlem af den

1. Jfr. dagbogen, passim.

2. Silberner, Moses Hess, s. 644.

3. Jfr. N.L. Petersen til Becker, 20.11. 1875, Becker Nachlass, D II 611.

4. Jfr. N.L. Petersen til Engels, s.d., samling N.L. Petersen, (kopi, original Institut for marxisme-leninisme, Moskva).

5. N.L. Petersen til Becker, 13.7. 1874, Becker Nachlass, D II 602; jfr. også N.L. Petersen til Becker, 6.1. 1878, anf. st., D II 615.

6. Jfr. dagbog, 13.2. 1884.

7. Jfr. N.L. Petersen til Georg von Vollmar, Vollmar Nachlass IISG, Rep. 1598.

8. Anf. st.; jfr. også Zürcher Post, nr 169 fra 18.7. 1880.

tyske socialistiske forening⁹. Han foretog dog stadigvæk lange rejser, for det meste til de steder, hvor han før havde virket, men han kom altid tilbage til Genève. Livet som vandrende håndværkersvend var tilsyneladende blevet eksistentielt for ham.

En af disse rejser førte ham i 1889 til Paris, hvor han havde lejlighed til at overvære den internationale socialistiske kongres. Ved denne lejlighed genså han von Vollmar, Bebel og Liebknecht og hilste på de danske delegerede¹⁰.

To år senere var han til stede ved den internationale socialistiske kongres i Zürich. Hans observationer ved kongressen foranledigede ham til den følgende ret sarkastiske og også en smule bitre kommentar i dagbogen: »Og de er kommet sammen fra alle herrens lande, disse proletariats repræsentanter har talt meget, har drukket og spist meget og (har) fattet en del beslutninger (de har også) udvekslet mange høfligheder og (er) derefter gået hver sin vej med det løfte at agitere for proletariats materielle situation«¹¹. I dagbogsnotaterne fra N.L. Petersens sidste leveår findes der flere lignende sarkastiske og undertiden også bitre kommentarer om den forandrede arbejderbevægelse og dens voksende hær af funktionærer, som N.L. Petersen tilsyneladende havde svært ved at acceptere¹². På trods af kritikken og sarkasmen vidner disse notater dog om, at arbejderbevægelsen og dens mål, proletariats emancipation, til stadighed var de centrale punkter, hvorom N.L. Petersens tanker kredse. I sine sidste leveår betroede N.L. Petersen sin dagbog lejlighedsvis brudstykker af det, som man kan kalde hans politiske verdensanskuelse, d.v.s. hans personlige ideologi. De mest markante punkter i denne ideologi var dens revolutionære, militante grundindstilling, som gik hånd i hånd med materialistiske og idealistiske elementer. Derudover kommer der en position til syne, som bedst kan beskrives som »gennemsnitssocialisme«. N.L. Petersens ideologiske positioner fremgår af det følgende dagbogsnotat fra 12.2. 1885: »Normalarbejdstid – (retten til at få udbetalt) arbejdets fulde værdi – alderdomsforsørgelsesanstalter o.s.v. ... kan jo slet ikke tænkes uden en omforandring af de nuværende samfundsmæssige tilstande – Privatejendommens forvandling til kollektiv- eller samfundsejendom, deri er alting indbefattet, kapitalmagts omstyrtning, præstevældets (omstyrtning) – kongedømmets, og alt dertilhørende (omstyrtning) ... da kunne man vel spørge sig selv om eller hvornår

9. N.L. Petersen til Vollmar, anf. st.

10. N.L. Petersen til Fechner, anf. st.

11. Dagbog, 26.8. 1891 (oversat fra tysk).

12. Anf. st., s. d. (februar 1890); anf. st., 29.8. 1890.

menneskeheden, rettere sagt de nuværende såkaldte kulturstater er modne til en social revolution – lad os hellere sige omforandring – af de nuværende tilstande eller indretninger – For at lave en revolution dertil hører ... kraften ... til at befæstige en revolutions ... resultater, især den sociale revolutions ... der skal en moralsk bevidsthed, bevidstheden om den rene menneskeværdighed til¹³.

I disse linier genspejler den tyske arbejderbevægelses ideologiske udvikling fra 1840'erne til 1890'erne sig; den rækker fra Weitlings idealisme over Lassalle til 1880'ernes socialdemokratiske ideologi incl. visse antydninger af Marx' og Engels lære.

Den 14.2. 1894 fejrede N.L. Petersen sin 80 års fødselsdag sammen med sine meningsfæller i foreningslokalet i Genève¹⁴.

I maj 1894 tog han på – som han selv mente – sin »allersidste rejse til København«¹⁵, hvor han døde den 25.6. 1894.

Med ham døde den sidste overlevende af den tyske socialismes første generation. Den danske buntmagersvend havde været en af dem, som stod i anden række. Han var ingen lederfigur og ingen ideolog, men han var en af dem, som ved sit utrættelige, først og fremmest praktiske arbejde på afgørende vis havde bidraget til den socialistiske bevægelses, især den tyske, men også den danske arbejderbevægelses, opbygning i grundlæggelsesfasen. Han var hovedsagelig agitator og organisator, og som det har kunnet ses, var han både dygtig og dreven til dette hverv. Han levede sit liv først og fremmest i arbejderbevægelsen, eller rettere sagt, kilderne siger intet om noget, der kunne ligne et »privatliv«. N.L. Petersen var ugift, han var hele sit lange liv en omrejsende håndværkersvend, der også som meget gammel mand måtte arbejde i sit fag for at kunne overleve. Uden tvivl var dette liv med skiftende bopæl og arbejdssteder ideelt for en socialistisk agitator, men det var også en levemåde, der hver eneste dag lod ham føle klassekampens fronter. Han førte et fattigt proletarisk liv, men han var altid parat til at bringe store ofre, f.eks. da han gav 100 francs til det socialdemokratiske forsamlingshus i København¹⁶. For en proletar var dette en meget stor sum, formentlig hele hans spareskilling.

Spørger man, hvad der forårsagede den danske buntmagersvends totale hengivenhed til arbejderbevægelsen, giver kilderne kun ét svar. Han viede sit liv til den sociale bevægelse, fordi han var overbevist om, at

13. Anf. st., 12.2. 1885 (oversat fra tysk).

14. Anf. st., 14.2. 1894.

15. Anf. st., 11.5. 1894.

16. N.L. Petersen til Fechner, 6.6. 1894, anf. st.

proletariatets økonomiske og politiske, men også åndelige og kulturelle befrielse var en historisk nødvendighed, og at det var arbejderbevægelsens opgave at gennemføre denne befrielse. Erkendelsen af denne nødvendighed var drivkraften i hans handlinger. Selvfølgelig var der andre, der ligesom N.L. Petersen havde gjort denne erkendelse til deres livsindhold. Den europæiske arbejderbevægelse havde aldrig fået sin store styrke, hvis ikke den havde rådet over mange mænd af N.L. Petersens støbning. Det, som gør denne danske buntmagersvend enestående, er ikke så meget hans engagement for sagen, men det er den militante urokkelighed, totaliteten og livsvarigheden af dette engagement. Det er derfor, han med rette kan betegnes som et »kontinuitetens monument« i arbejderbevægelsens historie¹⁷.

17. Langkau, Die deutsche Sektion, s. 106.